

DATE PRIVIND OCUPAȚIILE TRADIȚIONALE ALE UNOR COMUNITĂȚI RURALE DIN VALEA HÂRTIBACIULUI

Résumé: Sur le plateau d'Hartibaciu, partie intégrante du plateau de Tarnave, un important nombre d'habitats ruraux de type groupé, avec foyers, en général, tentaculaires et allongés ont trouvé refuge. L'économie traditionnelle des communautés rurales dans cet espace a eu, sans aucun doute, un caractère prépondérant agraire, bénéficiant de conditions naturelles extrêmement favorables, liant la culture des forêts avec l'élevage des animaux.

Dans l'étude qui suit, nous nous sommes occupés de quelques aspects ethnographiques concernant les occupations traditionnelles de la région, obtenus à la suite des recherches sur le terrain dans les années 1986-1990 sur 14 villages: Daia, Rosia, Casolt, Cornatel, Nucet, Nocrich, Altana, Vecerd, Ghijasa de Sus, Ilimbav, Marpod, Vurpar, Benesti et Fofeldea.

On a constaté que l'agriculture traditionnelle pratiquée dans les communautés rurales de la vallée d'Hartibacius a eu des caractéristiques communes avec l'agriculture de Transylvanie en général (structure des cultures agricoles, les techniques et les systèmes aussi l'instrument agraire). En relation étroite avec la culture des sols, on a pratiqué l'élevage des animaux, occupation fournissant les animaux de traction, la viande, le lait, la laine, les peaux et les fourrures et aussi les engrais naturels pour refaire la fertilité du sol. Toutefois, on peut dire que dans les villages de la vallée d'Hartibaciu, on a pratiqué l'activité pastorale traditionnelle avec la bergerie sur le domaine du village, les produits obtenus étant destinés à la consommation propre du villageois, certaines quantités étant disponibles pour la commercialisation.

În nord-estul municipiului Sibiu se întinde pe o suprafață de peste 4.000 km², între Olt și Valea Visei, podișul Hârtibaciului, componentă a Podișului Târnavelor, împărțit în două de râul Hârtibaci (germ. *Harbach* - râu subțire), ce formează o vale cu fundul larg și umed¹ de-a lungul căreia și al numeroaselor pâraie afluențe și-au găsit adăpost un mare număr de așezări rurale² de tip adunat, cu vetre, în general, tentaculare și alungite.

Cele dintâi sate hârtibăcene atestate documentar datează din secolul al XIII-lea (Stejeriș - 1223, Nocrich - 1263, Alțâna și Ighișul vechi - 1291, Vurpăr - 1296, Brădeni - 1237). Majoritatea au prima atestare documentară în secolul al XIV-lea și doar câte două în secolele XV și XVII³, dar vetrele lor sunt situate în perimetrele locuite de

¹ L. Badea, N. Caloianu, Gh. Dragu, *Județele patriei. Județul Sibiu*, Editura Academiei, București, 1971, p. 60.

² Ibidem, p. 33.

³ cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, 1967, vol. II, 1968.

comunități umane în epocile neoliticului (Cașolț, Nocrich), bronzului (Alțâna, Benești)⁴, dacică (așezări cu caracter agro-pastoral la Daia, Roșia, Ghijasa de Jos) și perioada Daciei romane. Populațiile acestor așezări și-au asigurat existența prin practicarea agriculturii care este dovedită de secerile de bronz descoperite la Alțâna, Apoș, Vărd și Vurpăr, de fier de la Cașolț și de fragmentul de seceră de fier de la Roșia, precum și de semințele de cereale carbonizate de la Hosman⁵. La Daia, Vărd și Țichindeal s-au descoperit urme de locuire datând din secolele VII-VIII și XIII.

Din punct de vedere al structurii etnice, populația acestor sate era alcătuită, conform unei statistici de la 1900, în majoritate din români și sași⁶, aceștia din urmă fiind urmași ai coloniștilor de neam german, stabiliți, în anumite împrejurări istorice, încă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în vremea regelui ungar Geza al II-lea. Populația săsească era preponderentă la Apoș, Chirpăr, Daia, Hosman, Ighișul Vechi, Marpod, Merghindeal, Nocrich, Ighișul Nou, Ilimbav, Nucet, Săsăuș⁷. Evident, în zilele noastre, situația este radical schimbată prin plecarea masivă a sașilor în Germania, proces început încă înainte de 1989, dar intensificat în mod cu totul deosebit după 1990.

Economia tradițională a comunităților rurale din acest spațiu a avut, neîndoielnic, un caracter preponderent agrar, beneficiind-se de condițiile naturale extrem de favorabile, îmbinându-se cultivarea pământurilor cu creșterea animalelor.

În cele ce urmează ne vom ocupa de câteva aspecte etnografice privind aceste ocupații tradiționale pe baza rezultatelor de teren ale unor investigații întreprinse între anii 1986-1990, perioadă în care am izbutit realizarea cercetării doar în 14 sate: Daia, Roșia, Cașolț, Cornățel, Nucet, Nocrich, Alțâna, Vecerd, Ghijasa de Sus, Ilimbav, Marpod, Vurpăr, Benești și Fofeldea.

Valea Hârtibaciului are ca soluri dominante cele brune de pădure slab podzolite sau nepodzolite⁸, dar și soluri aluvionare pe terase și în lunci, nisipoase, negre de fânațe și carbonatate cu fertilitate ridicată, care se pretează culturilor de cereale, cartofi, legume și pomi fructiferi.

În vechime pădurile acopereau mare parte din podișul Hârtibaciului, dar din ele au rămas doar petece reduse⁹, în locul lor fiind obținute prin defrișări ample terenuri arabile, pășuni, fapt demonstrat și de toponimia locală: Teiș, după Teiș, Poiana lui Giurgi, la Arini (Ilimbav), în mesteceni, în Bărc (Alțâna). Conform conscripției de la 1703 Alțâna avea 756 cubuli teren agricol (un cubul echivala cu o jumătate de iugăr), dar prin defrișări masive în defavoarea pădurii s-a ajuns la 3666 cubuli în 1722 și 4309 în 1828¹⁰, ceea ce relevă o sporire de peste cinci ori în decurs de 125 ani. Se obișnuia ca terenurile eliberate prin defrișări să fie utilizate alternativ pentru cultivarea cerealelor și pentru pășuni prin lăsarea în pârloagă, mărturie fiind toponimicul „Pârloage” de pe teritoriul satului Ilimbav.

⁴ Iuliu Paul, *Noi descoperiri paleolitice în Transilvania*, în „Transilvania”, serie nouă, anul II, nr. 7, 1973, p. 56-57.

⁵ cf. *Repertoriul arheologic al jud. Sibiu*, mss., arhiva Muzeului de Istorie Sibiu.

⁶ N. Nistor, M. F. Marinescu-Frăsinei, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, II, Cluj-Napoca, 1990, p. 9.

⁷ Ibidem.

⁸ L. Badea, F. Caloianu, Gh. Dragu, *op. cit.*, p. 3.

⁹ Ibidem, p. 61.

¹⁰ Emilia Banciu, *Relații agrare în comuna Alțâna, jud. Sibiu, în sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX*, lucrare de grad didactic I, Cluj, 1987, arhiva autoarei.

Terenul arabil a fost divizat în două, sistem generalizat în Transilvania, după cum este binecunoscut, încă la mijlocul secolului al XIV-lea, sprijinit, desigur și pe păstoritul agricol-local care contribuia la refacerea anuală a fertilității solului cu gunoi de grajd.

La începutul aceluiași secol al XIV-lea, se înregistra în Transilvania, sporadic, trecerea la sistemul în trei hotare, în secolele următoare înmulțindu-se mențiunile documentare referitoare la el¹¹, dar generalizarea lui s-a făcut prin măsuri oficiale luate abia la 1766¹². Pe Valea Hârtibaciului este menționat, la Alțâna, în conscripția de la 1703 care precizează că terenul arabil era divizat în trei sole orientate spre sud¹³.

Sistemul celor trei hotare mai era utilizat în anii premergători colectivizării la Benești, Nucet, Fofeldea, Ghijasa de Sus, Vecerd. Acest sistem obliga pe țăranii să se supună unui plan de muncă, fiecare gospodar având pământ de arătură în toate cele trei câmpuri, iar în cadrul fiecăruia în mai multe locuri ca să aibă parte și de pământ mai bun dar și de mai puțin bun. Funcționând după schema *semănături de toamnă* (cereale păioase), *semănături de primăvară* (porumb, cartofi, ovăz), *lăsare în ogor*, sistemul prezenta o serie de dezavantaje (împiedica inițiativele proprietarilor), fapt ce explică existența unor tendințe de renunțare la el. Ceea ce s-a și întâmplat la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin comasări, la Nocrich, Vurpăr, Alțâna și după primul război mondial la Roșia, Cașolț și Cornețel. La Ilimbav încă înainte de 1914 se crease cel de al patrulea „câmp”, rezervat legumiculturii și cultivării cânepii.

În satele în care se renunțase la divizarea terenului agricol în hotare, proprietarii realizau o rotație a culturilor în fiecare an, în funcție de necesitățile propriilor gospodării.

Sistemul agricol tradițional (în două sau trei hotare) în satele în care mai supraviețuise până la mijlocul veacului trecut a fost înlăturat prin cooperativizarea (colectivizarea) agriculturii (inițiată de plenara din 3-5 martie 1949 a Partidului Muncitoresc Român), începută pe Valea Hârtibaciului odată cu înființare gospodăriilor agricole colective la Vurpăr, Nocrich și Țichindeal, în 1950, și finalizată în primăvara lui 1962.

Acest proces de cooperativizare a agriculturii, realizată forțat la scară națională, a avut adânci implicații asupra civilizației noastre rurale în genere, provocând mutații asupra formelor de proprietate a pământului, asupra tehnicilor agrare tradiționale utilizate de secole, asupra instrumentarului agrar, asupra culturilor agricole precum și în structura ocupațională tradițională.

Baza economiei agricole tradiționale a constituit-o proprietatea privată asupra pământului, inegal distribuită între membrii comunităților. Cel mai bogat proprietar deținea la Daia 100 ha, la Vurpăr 4-5 gospodari stăpâneau câte 50 ha, iar la Nocrich tot 5 familii aveau câte 25-30 ha. Majoritatea gospodăriilor dețineau în medie 1-8 ha, dar existau și familii sărace care posedau suprafețe mai mici de 1 ha.

Au cultivat, în principal, grâu, porumb, cartofi, orz, ovăz, secară dar și plante furajere (lucernă, borceag, trifoi, sfeclă furajeră), cânepă chiar și in, sfeclă de zahăr introdusă între culturi după al doilea război mondial. La Vecerd am consemnat cultivarea alacului folosit doar ca hrană pentru porci, iar la Cașolț o mare pondere o deținea legumicultura, varza de aici fiind bine apreciată.

¹¹ sub red. N. Dunăre, *Țara Bârsei*, I, București, Editura Academiei, 1972, p. 111.

¹² I. Molnar, *Aspecte ale agriculturii țăărănești din județul Harghita în sec. XVIII- XIX*, în: „Terra nostra”, 1, 1969, p. 67.

¹³ Emilia Banciu, *op. cit.*, p. 79.

Tehnicile și instrumentarul cu caracter agrar utilizate în satele hârtibăcene au cunoscut o evoluție lentă, pe linia celei cunoscute în agricultura tradițională sud-transilvană.

Pe terenurile de șes, arătura începea întotdeauna de la o margine iar pe dealuri se efectua de-a curmezișul; în unele sate (Vecerd, Ghijasa de Sus) s-a practicat și sistemul răzoarelor, arându-se în terase, sistem frecvent încă și azi în Mărginimea Sibiului, Valea Jiului, Țara Bârsei, Pădurenii Hunedoarei, Apuseni etc.

Pună la sfârșitul secolului al XIX-lea, când a început utilizarea plugurilor de fier, aratul s-a realizat cu plugul de lemn dotat cu brăzdar de fier, greoi, cu randament scăzut, tras, adeseori, de 4-6 boi¹⁴. Abia după primul război mondial plugul de lemn a fost înlocuit masiv cu plugul de fier schimbător, dotat cu două brăzdare trapezoidale atașate cormanei, mai ușor și cu un randament considerabil sporit.

Tehnica tradițională de realizare a semănatului cerealelor păioase a fost aceea a împrăștierii cu mâna înainte de arat („pe piele”) și după arătură. Se foloseau cam 8 feldere de sămânță pentru un iugăr (58 ari), jumătate înainte de arat și cealaltă jumătate după aceea. Abia în perioada interbelică a secolului trecut a început folosirea „mașinilor” de semănat, dar existau doar câte 2-3 exemplare în fiecare sat. Ele permiteau o economie considerabilă, de circa 25% din cantitatea de sămânță folosită în cazul împrăștierii cu mâna.

După semănarea păioaselor se executa în mod absolut obligatoriu grăpatul și în unele sate (Daia) chiar și tăvălugitul, cu grape cu grindei și colți de lemn, grape cu grindei de lemn și colți metalici ori grape în întregime de fier despre care avem știri că au apărut, la Altâna în anul 1880¹⁵.

Porumbul s-a semănat cu mâna pe brazdă sau cu „mașina”, iar cartofii se plantau în cuiburi pe rânduri făcute cu „urmarul” după arătură.

Instrumentarul tradițional de recoltare a păioaselor și de îmblătit, cuprindea ca și în alte zone ale țării, secera și coasa pentru secerarea holdelor, iar pentru scoaterea boabelor din spice s-a folosit, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, arhaicul îmblăciu cunoscut și utilizat încă din antichitate. El a fost, mai apoi, înlocuit cu batozele acționate manual, perfecționate, la rândul lor, spre a fi acționate de cai prin adaptarea unui sistem de roți dințate numit „ghepăl”. Aceștia le-au urmat, în timp, batozele mult mai perfecționate, care asigurau și vânturarea boabelor, acționate de locomobile cu aburi, de rotoare cu combustie internă și chiar electrice. Treieratul se efectua în curtea fiecărui gospodăru, regimul comunist intervenind și în acest domeniu prin instituirea obligativității treieratului pe arii comunale pentru a putea controla producția de grâu a țăranilor.

Porumbul s-a recoltat prin ruperea știuleților cu mâna, cu foi cu tot, depănșarea făcându-se acasă, iar cartofii erau scoși cu sapa.

Se constată, prin urmare, că agricultura tradițională practică de comunitățile rurale din Valea Hârtibaciului are caracteristici comune (structura culturilor agricole, tehnicile și sistemele, precum și instrumentarul agrar) cu agricultura Transilvaniei în general.

* *

*

¹⁴ Ibidem, p. 73, 80.

¹⁵ Ibidem, p. 45.

În strânsă legătură cu cultivarea pământului, locuitorii așezărilor hârtibăcene au practicat creșterea animalelor, ocupație care le furniza animale de tracțiune, carne, lapte, lână, piei și blănuri, precum și îngrășăminte naturale pentru refacerea fertilității solului.

Au crescut, deopotrivă, vite mari (vacii, bivoli, boi), cai, oi și porci pentru satisfacerea nevoilor propriilor gospodării dar și pentru comercializare. Locuitorii din Vurpăr erau furnizori de boi îngrășați pe piețele austriece și italiene, iar numărul cailor din sat era atât de mare încât revenea câte unul pentru fiecare localnic.

Pe durata sezonului estival, care se prelungea până toamna târziu, vitele mari erau pășunate pe izlazurile comunale, după rânduieli stricte și precise. De pildă, la Nocrich, în pășunea comună, fiecare gospodar avea dreptul se țină 2 vite mari și 4 oi, fiind liber să-l vândă altuia în cazul că nu avea animale. Se organizau ciurde separate de boi, vaci, bivoli, seara fiind aduse acasă doar vacile și bivolițele cu lapte, restul fiind ținute pe câmp până toamna. Paza era asigurată de ciurdari angajați.

Pentru ei se constituiau cârduri prin asocierea proprietarilor pe bază de relații de rudenie, vecinătate sau prietenie, aflate în grija unor responsabili de stână sau comitete (2-5 membri) care coordonau întreaga activitate de-a lungul sezonului, de primăvara până ninge. Paza cârdurilor era asigurată, îndeobște, de ciobani angajați, dar în unele sate (Nucet, Alțâna) se făcea cu rândul de proprietarii asociați care le și mulgeau, preparând derivatele.

Cârdurile de oi erau ținute pe hotarul satului, unde era organizată stâna (o construcție simplă, de scânduri), strunga și comarnicul de muls.

Împărțirea produselor (caș, urdă), preparate după tehnologii tradiționale binecunoscute în literatura de specialitate, de ciobani la stână sau de proprietarii înșiși, se făcea după criterii precise, comune pentru unele sate, diferite pentru altele. La Cașoț și Roșia proprietarii primeau, în baza înțelegerii prealabile cu responsabilul de stână, câte 1 kg caș și ½ kg urdă pentru fiecare oaie, la Nocrich câte 8 kg caș și 1 kg urdă. La Alțâna, unde proprietarii păzeau cu rândul, aveau dreptul să ia tot laptele rezultat la o mulsoare pentru câte 4 oi, dar prepararea produselor se făcea tot la stână. La Fofeldea, mulsoarea cuvenită tot pentru 4 oi era luată acasă pentru prelucrare. Tot la o mulsoare pentru 4 oi aveau dreptul proprietarii la Benești și Nucet, iar la Ilmbav dreptul aceste se acorda numai pentru 8 oi, pe tot sezonul, desigur. La Vurpăr, fiecare proprietar primea 20 l. lapte pentru fiecare oaie pe sezon, într-o primă tură și la încă 10 l spre sfârșitul sezonului.

Evidențele produselor și ale împărțirii acestora erau ținute de responsabilul de stână, de comitetul de stână sau chiar de un așa numit „secretar” de stână ca la Vurpăr.

Putem concluziona că în satele de pe Valea Hârtibaciului s-a practicat un păstorit tradițional agricol-local cu stâna pe hotarul satului, produsele obținute fiind destinate consumului propriu al gospodarilor, unele cantități, limitate, fiind disponibile pentru comercializare.